

VII Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears

(Maó, 30 de setembre i 1 i 2 d'octubre de 2016)

Col·legi Oficial de Doctors
i Llicenciats en Filosofia i Lletres
i en Ciències de les Illes Balears
Secció d'Arqueologia

CONSELL INSULAR
DE MENORCA

**MENORCA
TALAIÒTICA**

Candidata Patrimoni Mundial

MENORCA
RESERVA DE BIOSFERA

EDITA:

Consell Insular de Menorca
Secció d'Arqueologia del Col·legi
Oficial de Doctors i Llicenciats en
Filosofia i Lletres i en Ciències de
les Illes Balears

ISBN:

978-84-947-942-0-9

DIPÒSIT LEGAL

ME - 762/2017

VII Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears

Maó, 30 de setembre i 1 i 2 d'octubre del 2016

[Coordinació Monserrat Anglada Fontestad, Mateu Riera Rullan, Antonia Martínez Ortega

464 p. 21 x 21 cm. ISBN 978-84-947942-0-9

1. Arqueologia - Menorca - Congressos

902 (460.32)

SUMARI

LA NAVETA DES CALÓ DE BETLEM (ARTÀ): UNA NOVA ESTRUCTURA D'HABITACIÓ DE L'EDAT DEL BRONZE DE MALLORCA	15	RESULTATS PRELIMINARS DEL PROJECTE D'INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA AL JACIMENT DE SES TALAIES DE CAN JORDI (SANTANYÍ).....	95
Alejandro Valenzuela, Josep Antoni Alcover		Montserrat Anglada, Nicolau Escanilla, Beatriu Palomar, Damià Ramis	
LA COVA DEL CAMP DEL BISBE (SENCELLES). DADES PRELIMINARS DE LES INTERVENCIIONS 2013-2015.....	21	ES ROSSELLS: RESULTATS PRELIMINARS DEL PRIMER PROJECTE TRIENNAL.....	105
Lua Valenzuela, Beatriu Palomar, Nicolau Escanilla, Francisca Cardona i Llorenç Oliver		Francisco Bergues, Rafel Font, Alejandra Galmés, Celia González, Cristoph Rinne, Javier Rivas, Bartomeu Salvà, Paloma Salvador	
BOTONS AMB PERFORACIÓ EN “V” A LA COVA DEL CAMP DEL BISBE (SENCELLES, MALLORCA).....	29	LES TASQUES ARQUEOLÒGIQUES D'AMICS DEL MUSEU DE MENORCA A L'ÀREA SUD-EST DE TORRE D'EN GALMÉS (ALAIOR-MENORCA).....	115
Nicolau Escanilla, Beatriu Palomar, Lua Valenzuela		Martí Carbonell, Borja Corral, Francesc Isbert, Carmen Lara, Cecilia Ligeró, Ester Marcos, Joaquin Pons, Carlos de Salort	
ARQUITECTURA Y TERRITORIO DE LAS NAVETAS FUNERARIAS DE MENORCA.....	39	RESULTATS DE LES INTERVENCIIONS REALITZADES A LES HABITACIONS ADOSSADES AL TALAIOT QUADRAT DE S'HOSPITALET VELL, MANACOR.....	125
José Simón Gornés Hachero		Magdalena Salas Burguera, Damià Ramis Bernad	
ELS MATERIALS TALAIÒTICS DE LA COL·LECCIÓ VIVES ESCUDERO. LES EXCAVACIONS DE TIRANT I BINIDONAIRE.....	49	APLICACIONS DE SINTAXI ESPACIAL EN ESPAIS DOMÈSTICS BALEARIS EN EL MARC DEL PROJECTE MODULAR.....	133
Octavio Pons Machado		Octavio Torres Gomariz	
INDUSTRIA ÓSEA DE LA NECRÓPOLIS DE SON PELLISSER; EL “TAP” EN LA ARQUEOLOGÍA MALLORQUINA.....	57	RESULTATS PRELIMINARS DE LES EXCAVACIONS AL RECINTE DE TAULA DE SA CUDIA CREMADA	139
Mercedes Alvarez Jurado-Figueroa, Agustín Fernández Martínez		Montserrat Anglada, Cristina Bravo, Irene Riudavets	
ELS ENTERRAMENTS EN CALÇ DE SA COVA DE NA PRIOR (BARRANC DE BINIGAUS, MENORCA).....	65	UN INTENTO DE ANALIZAR LA DISTRIBUCIÓN ESPACIAL DE LOS ARTEFACTOS EN LAS TAULAS DE MENORCA.....	147
Mark Van Strydonck, Guy De Mulder, Montserrat Anglada, Laurent Fontaine		Guy De Mulder, Ann-Sophie De Witte	
XARXES VISUALS I CONNECTIVITAT DURANT L'EDAT DEL FERRO A MALLORCA. EL CAS DE LA PENÍNSULA DE CALVIÀ.....	75	MENORCA ENTRE CARTAGO Y ROMA: AVANCE DE LA EXCAVACIÓN DEL PROYECTO MODULAR EN EL POBLADO TALAYÓTICO DE SON CATLAR (CIUTADELLA).....	153
Alejandra Galmés Alba, Manuel Calvo Trias (Universitat de les Illes Balears)		Fernando Prados, Helena Jiménez, María José León, Andrés M. Adroher, Joan de Nicolás, José J. Martínez	
ESTRUCTURES INÈDITES AL SECTOR NORD DE LA NECRÓPOLIS DE SON REAL, SOLUCIONS DE PRESERVACIÓ DEL CONJUNT MONUMENTAL I AMENACES	85		
Jordi Hernández-Gasch, Bernat Burgaya Martínez, Francisca Cardona Lopez, Margalida Munar Grimalt			

CONTEXTOS CERÁMICOS EN TORRELLAFUDA (CIUTADELLA, MENORCA). ANÁLISIS DE MATERIAL DE SUPERFICIE.....	161	ENTERRAMIENTOS ALREDEDOR DE LA BASÍLICA DE SANISERA (MENORCA). ESTUDIO ANTROPOLÓGICO Y DE LOS RITUALES FUNERARIOS.....	241
Helena Jiménez, Andrés M. Adroher, Joan de Nicolás, Fernando Prados, José J. Martínez		Llorenç Alapont, Lisa Monetti	
AVANCE EN LA INVESTIGACIÓN DEL MUNDO FUNERARIO POSTALAYÓTICO MENORQUÍN EN EL MARCO DEL PROYECTO MODULAR: HIPOGEOS Y PROBLEMÁTICA DE ESTUDIO.....	173	APORTACIÓ A LA CRONOLOGIA DE LA POSSIBLE ESGLÈSIA O INSTAL·LACIÓ MONACAL ANTIGA DE L'ILLA D'EN COLOM, MAÓ.....	251
Sonia Carbonell Pastor		Joan C. De Nicolás Mascaró	
ENTERRAMENTS EN CISTA VORA LA MAR A SALAIRÓ, ES MERCADAL, UNA NOVA TIPOLOGIA DE JACIMENTS FUNERARIS DEL TALAÏÒTIC FINAL DE MENORCA.....	179	LA MAQBARA DE YABISA A TRAVÉS DE LA EXCAVACIÓN ARQUEOLÓGICA EN EL SOLAR DEL ANTIGUO EDIFICIO DE LOS SINDICATOS: CALLE BARTOMEU VICENTE RAMON, 33....	261
Joan C. De Nicolás Mascaró, Miquel A. Pons Carreras		Glenda Graziani, Juan José Marí Casanova, Almudena García-Rubio	
ELS NESÒNIMS D'EIVISSA A L'ITINERARIUM MARITIMUM: INSULA DIANA LESBOS EBUSOS (WESS. 510, 4).....	189	TAFONOMÍA FUNERARIA DE LA MAQBARA DE YABISA.....	269
Bartomeu Obrador Cursach		Almudena García-Rubio, Juan José Marí Casanova, Glenda Graziani.	
NUEVOS APUNTES SOBRE EPIGRAFÍA ANFÓRICA HISPÁNICA Y AFRICANA DE LA MENORCA ROMANA.....	195	L'ALQUERIA ISLÀMICA DE CAS SELLERÀS (ES MONESTIR, LA MOLA, FORMENTERA). LES DADES D'UNA ACTUACIÓ PREVENTIVA.....	275
Piero Berni Millet, Joan C. De Nicolás Mascaró, Élise Marliere, Josep Torres Costa		Ricard Marlasca Martín, María José Escandell Torres, Josep M ^a López Gari	
LA IMPORTACIÓN DE ÁNFORAS EN EL YACIMIENTO DE SON FERRANDELL OLEZA.....	207	PRIMERES DADES SOBRE LA CERÀMICA ANDALUSINA DEL PUIG DE SA MORISCA (SANTA PONÇA, MALLORCA)....	285
Guy De Mulder		Alejandro Ramos Benito	
SES LLUMETES: EXCAVACIÓN ARQUEOLÓGICA SUBACUÁTICA DE UNA NAVE ROMANA DEL S. I D.C. EN LA PLAYA DE PORTO CRISTO.....	217	ESTUDI TIPOLÒGIC I ARQUEOMÈTRIC D'UNA SAFA SINGULAR RECUPERADA A LA TORRE III DEL PUIG DE SA MORISCA (SANTA PONÇA, MALLORCA).....	293
Sebastià Munar, Carlos de Juan, Albert Martín, Javier Rodríguez		Alejandro Ramos Benito, Daniel Albero Santacreu, José C. Carvajal López	
ESTUDI DELS MATERIALS CERÀMICS D'ÈPOCA ANTIGA TROBATS A PORTOCRISTO (MANACOR – MALLORCA), DURANT LA CAMPANYA DE PROSPECCIONS I SONDEJOS SUBAQUÀTICS DE 2012.....	225	ANÀLISI PETROLÒGICA PRELIMINAR DE LA CERÀMICA ISLÀMICA DEL PUIG DE SA MORISCA (CALVIÀ, MALLORCA).....	301
Mateu Riera Rullan, Sebastià Munar Llabrés, Albert Martín Menéndez		Daniel Albero Santacreu, Guillem Mateu Vicens, José Cristóbal Carvajal López	
REINTERPRETACIÓN DEL EDIFICIO 11 DE SANISERA (SANITJA, MENORCA). ¿ES UNA BASÍLICA?.....	237	LA REHABILITACIÓ DEL CONVENT DE SANT DIEGO O PATI DE SA LLUNA (ALAIOR, MENORCA): UN LLARG PROCÉS DE RECUPERACIÓ DE PATRIMONI HISTÒRIC.....	311
José Miguel Rosselló Esteve		Antoni Ferrer, Joana M. Gual, Martí Carbonell, Rafel Mus, Bernardí Seguí	

REIVINDICACIÓ DE LOS ANTIGUOS GRABADOS DE LOS HIPOGEOS PREHISTORICOS DE MENORCA (II): LOS GRABADOS NÁUTICOS Y LOS “SAGRADOS”.....	319	LA REDESCOBERTA DEL PATRIMONI ARQUEOLÒGIC DEL MUNICIPI DE MURO (MALLORCA): RECERCA, RESTAURACIÓ I DIFUSIÓ SOCIAL DE L'ASSENTAMENT DE L'EDAT DEL FERRO DE SON SERRA.....	401
Joan C. De Nicolás Mascaró, Vicente Ibáñez Orts, Pere Arnau Fernández, Mónica Zubillaga		Margalida Rivas Llompart, Jordi Hernández-Gasch, Antoni Puig Palerm, Bernat Burgaya Martínez, Margalida Munar Grimalt	
LA COL·LECCIÓ UL·LDEMOLINS D'OBJECTES ARQUEOLÒGICS DE SA CUDIA CREMADA, MAÓ, UNA O MÉS NECRÒPOLIS AL JACIMENT?	329	COVES FORN? NOVES REFLEXIONS ENTORN AL RITU DE LA CALÇA A MALLORCA.....	411
Joan C. De Nicolás Mascaró		Jaume Deyà Miró	
L'ABOCADOR ROMÀ I MEDIEVAL DE SA MURADETA-ES PLA DE SANT JOAN, INDICADOR DE LA VIDA DOMÈSTICA DE IAMO, CIUTADELLA, PART I: L'ÈPOCA ROMANA I VÀNDALA (SEGLES I-VI).....	339	DESENVOLUPAMENTS DEL LLENGUATGE LÚDIC EN LA DIDÀCTICA DELS PROCESSOS CULTURALS: EL CAS DE LA PREHISTÒRIA RECENT A LES ILLES BALEARS.....	421
Joan C. De Nicolás Mascaró		Maite Noguera Tugores	
RESULTADOS PRELIMINARES DE LA INTERVENCIÓN ARQUEOLÓGICA PARA LA AMPLIACIÓN DE LA CARRETERA C733 EIVISSA-SANT JOAN.....	351	LA RUTA ARQUEOLÒGICA SENCELLES-COSTITX. UN EXEMPLE DE COL·LABORACIÓ INTERMUNICIPAL PER A LA RECERCA I LA SOCIALITZACIÓ DEL PATRIMONI ARQUEOLÒGIC.....	425
Jesús Martín Alonso, María Lourdes López Martínez		Francisca Cardona, Marc Ferré, Sebastià Munar, Beatriz Palomar, Lua Valenzuela	
INTERVENCIONES ARQUEOLÓGICAS EN LA FORTIFICACIÓN RENACENTISTA DE DALT VILA (EIVISSA).....	359	NOVES TASQUES DE CONSOLIDACIÓ I RESTAURACIÓ AL POBLAT DE CAP DE BARBARIA II (FORMENTERA, ILLES BALEARS). LES CAMPANYES DE 2015-2016.....	433
Anna Artina		Margalida Munar, Bernat Burgaya, Edgard Camarós, Marian Cueto, Luis Teira, Pau Sureda	
DE LA PREHISTÒRIA A LA HISTÒRIA: CANVI I CONTINUÏTAT EN ELS HÀBITS ALIMENTARIS DELS HABITANTS DE LES ILLES BALEARS A PARTIR DELS ESTUDIS DE ¹⁴ C I ISÒTOPS ESTABLES ($\Delta^{13}\text{C}$ I $\Delta^{15}\text{N}$).....	369	LA CARTA ARQUEOLÒGICA SUBACUÀTICA DE FORMENTERA (2015-2019).....	441
Mark Van Strydonck, Mathieu Boudin, Damià Ramis		Enrique Aragón, Sebastià Munar, Javier Rodríguez	
PROYECTO D'ACTUACIÓ ARQUEOLÒGICA DE LA COVA DEL MOLÍ D'EN GASPAR DE SES CASES NOVES DE SINEU: CAMPANYA DE 2015. APROXIMACIÓN A LA ESTRUCTURA DEL POBLAMIENTO DE ÉPOCA ROMANA, TARDOANTIGUA Y MEDIEVAL ISLÁMICA DEL TÉRMINO MUNICIPAL DE SINEU (MALLORCA). APUNTES METODOLÓGICOS.....	379	EL DERELICTE DE CALA SANTANYÍ. PRIMERS RESULTATS DE LA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA SUBAQUÀTICA DE JULIOL 2015.....	449
Julio M. Román Punzón, María José Rivas Antequera, Bartomeu Vallori Márquez, Mateu Riera Rullan		Enric Colom Mendoza, Aurora Rivera Hernández, Andrea Torres Ferrer	
ESTAT ACTUAL DE LA RECERCA SOBRE MOLES I MOLERES DE L'ILLA DE MALLORCA	389	ELS PLANS DE GESTIÓ DEL PATRIMONI HISTÒRIC A LES ILLES BALEARS.....	457
Joaquim Sánchez Navarro		M. Cristina Rita	

LES TASQUES ARQUEOLÒGIQUES D'AMICS DEL MUSEU DE MENORCA AL'ÀREA SUD-EST DE TORRE D'EN GALMÉS (ALAIOR-MENORCA)

Martí Carbonell
Borja Corral
Carlos de Salort
Francesc Isbert
Carmen Lara
Cecilia Ligeró
Ester Marcos
Joaquim Pons

Amics del Museu de Menorca

FEINES DESENVOLUPADES AL JACIMENT DE TORRE D'EN GALMÉS PER L'ASSOCIACIÓ AMICS DEL MUSEU DE MENORCA

Torre d'en Galmés (Alaior, Menorca) és un dels jaciments talaiòtics més esplèndids de les illes Balears, tant pel que fa al seu estat de conservació, que facilita interpretar la vida en aquest poblat, com pel que fa a les seves dimensions, que el fan un dels poblats més extensos de l'illa.

És per això que s'han dut a terme nombrosos estudis en aquest jaciment que han permès que a dia d'avui tinguem un coneixement més ampli de l'època talaiòtica i de les altres cultures que arribaren a Menorca i s'instal·laren al poblat alaiorenc. Entre altres organitzacions que s'han topat amb Torre d'en Galmés com a parc arqueològic, amb l'oportunitat d'estudiar el jaciment, Amics del Museu de Menorca ha impulsat un projecte de recerca des de fa més de 15 anys que actualment encara està en marxa.

Amics del Museu de Menorca és una associació sense ànim de lucre que neix vinculada al Museu de Menorca l'any 1995. Treballa en l'àmbit cultural, històric i artístic amb l'objectiu de canalitzar les inquietuds de coneixement del poble menorquí, participar en la investigació i col·laborar en la difusió i preservació de la història, la cultura i el patrimoni illenc.

Un dels projectes amb més renom de l'associació és el conjunt de feines arqueològiques i de restauració que es duen a terme cada estiu al poblat de Torre d'en Galmés en format d'escola d'arqueologia (Fig. 1).

Des del 1997 l'associació disposa d'un equip d'arqueòlegs i restauradors que començaren amb la recerca al poblat de Talatí de Dalt (Maó, Menorca) i que es traslladaren a Torre d'en Galmés l'any 2000.

Actualment, les tasques d'Amics del Museu de Menorca en aquest jaciment serveixen per avançar en el coneixement de la vida passada dels talaiòtics i millorar la comprensió del poblat a tots els visitants, per mitjà de processos de restauració i consolidació de les estructures arquitectòniques.

A més, paral·lelament a cada campanya d'excavació, s'imparteix un curs d'arqueologia amb la intenció d'ensenyar joves d'arreu del món —de dins i fora de Menorca—, en què consisteix aquesta disciplina (de manera pràctica i teòrica) i quines i com foren les cultures viscudes a l'illa, prenent especial atenció a la talaiòtica. Amb tot, l'associació funciona com a plataforma d'apropament a l'arqueologia.

Però no només s'ha utilitzat l'espai de Torre d'en Galmés per excavar, sinó també per dur a terme altres activitats com per exemple d'arqueologia experimental. En aquesta faceta de l'associació, s'han organitzat jornades de preparació de fang i de cocció de ceràmiques a l'estil talaiòtic que servien per donar a conèixer les seves tècniques de treball.

També s'ha aprofitat aquest jaciment públic per organitzar-hi jornades de voluntariat per a la neteja i eixemat de l'espai. Aquesta és una manera innovadora de difondre la història del jaciment de Torre d'en Galmés, que endemés funciona com a eina per col·laborar amb la seva preservació.

OBJECTIUS DELS PROJECTES ARQUEOLÒGICS D'AMICS DEL MUSEU DE MENORCA A TORRE D'EN GÀLMÉS

Durant les successius anys que Amics del Museu de Menorca ha treballat al jaciment alaiorenc de Torre d'en Galmés s'han tingut en compte diversos objectius que han permès assolir noves fites, així com investigar diferents aspectes. El principal objectiu és millorar el coneixement sobre la vida humana a la part sud del poblat i facilitar-ne la comprensió als visitants mitjançant la restauració i revaloració. Un altre objectiu és conèixer l'evolució històrica del poblat i les seves fases d'ocupació, tot posant-ho en relació amb les dades que tenim a l'illa respecte d'altres investigacions arqueològiques i amb les fonts històriques. Poder conèixer la relació del poble indígena durant la segona edat del ferro amb altres pobles de la Mediterrània occidental també és un dels objectius de l'associació.

L'excavació i restauració de diversos edificis del sud del poblat és un altre objectiu d'Amics del Museu a fi d'entendre quina fou la funció dels espais domèstics com els cercles d'habitació i els espais adjacents. Sens dubte, l'estudi detallat dels dos espais ha de ser força interessant tant per conèixer la relació dels patis vers les cases com les cases vers el mur perimetral que tanca el jaciment per la vessant sud. Amics del Museu de Menorca també pretén donar valor a través de la restauració i la museïtzació les estructures excavades. Això s'ha desenvolupat durant els darrers anys amb l'escola d'arqueologia que organitza l'associació. Aquesta escola té l'objectiu de continuar formant arqueòlegs a partir de l'experiència pràctica en una excavació arqueològica, així com potenciar la participació de voluntariat com una manera més de participació social i difusió del patrimoni arqueològic. L'objectiu final també és fomentar l'interès de la societat vers el seu patrimoni. Així és clara la necessitat d'invertir energies a millorar la situació i la comprensió general del poblat de Torre d'en Galmés mitjançant la museïtzació i la reconstrucció de tot allò que s'excava en la mesura que sigui possible. Així, s'està treballant en la restauració i museïtzació integral del conjunt dels cercles 6 i 7, els seus patis i el tram de mur est.

LES PRIMERES INVESTIGACIONS A TORRE D'EN GÀLMÉS

La primera investigació arqueològica duta a terme per l'associació a Torre d'en Galmés fou l'excavació i posterior restauració de l'edifici 1. Es tracta d'un cercle d'habitació de la segona edat del ferro totalment reformat en diverses fases històriques. L'estructura original del cercle encara es pot observar, amb un pati central amb llar de foc i habitacions radials, però la reforma d'època romana alt imperial n'alterà la fessomia original. A la vegada, durant l'època medieval islàmica l'edifici passà a formar part probablement d'una gran zona d'activitats artesanals, i ja en època cristiana, d'una zona d'activitats agrícoles i ramaderes fins ben entrat el segle passat. L'edifici 1 fou restaurat i adequat perquè pugui ser visitat i correctament interpretat (Juan; Pons, 2011).

La segona excavació duta a terme és el conegut cercle 7, una estructura domèstica típica de la segona edat del ferro de Menorca. Fou excavada entre el 2005 i el 2009 amb campanyes estivals de dos mesos de durada. Els resultats de les campanyes d'excavació s'han donat a conèixer a través de diverses publicacions (Ferrer *et al.*, 2011). No obstant això, cal destacar que el cercle 7 es caracteritza per ser un edifici domèstic abandonat, aparentment de manera sobtada, cap a la segona meitat del segle III aC, coincidint històricament amb la lleva de mercenaris del general cartaginès Magon Barca. Sembla que l'edifici fou construït en algun moment indeterminat del segle IV aC i el seu ús continuarà encara durant els primers segles de dominació romana de manera molt residual, acabant per ser un femer.

El cercle presenta una planta de tendència circular amb un corredor d'accés que porta a un pati central, on a mà dreta s'emplaça la llar de foc. Al voltant d'aquest pati central s'ubiquen les altres habitacions, que estaven dedicades al descans i a la realització de tasques domèstiques com ara el processat de cereals i la confecció de teixits. A més, es va suposar que una de les habitacions seria el lloc d'emmagatzematge del teler a causa del gran nombre de pesos de teler i fusaiholes que es van poder documentar. També, a la part esquerra del corredor d'accés s'ha localitzat una estructura que va ser interpretada com un possible corral.

No obstant això, una de les troballes més destacades fou la localització de diversos individus que havien estat inhumats dins el cercle. Això resulta de gran interès, ja que els talaiòtics de la segona edat del ferro acostumaven a enterrar-se en grans necròpolis ubicades fora dels poblats. Per tant, la troballa d'aquests individus, juntament amb l'aparició de material ceràmic, metàl·lic, lític i faunístic en molt bon estat de conservació i aparentant *in situ*, permet afirmar que aquest cercle va ser abandonat de manera inesperada i, a més, va patir una forta combustió.

Juntament amb la insòlita aparició de restes humanes, al cercle 7 es documentà nombrós material de producció local, com una olla carenada sencera i amb tapadora, diverses olles globulars, vasos de fons alt, vasos troncocònics, un *kalathos* i gerretes bicòniques de producció ibèrica i nombrosos fragments d'àmfora púnica i material domèstic de procedència eivissenca (Carbonell, 2012; Carbonell *et al.*, 2012; Ferrer *et al.*, 2011).

Associat a aquest cercle també trobem davant la seva façana sud l'anomenat pati davanter del cercle 7, l'excavació del qual es va desenvolupar en tres campanyes durant els mesos de juliol i agost dels anys 2011-2013. Es tracta d'un espai de tendència rectangular d'uns 13 metres de llarg i 7 metres d'ample, aproximadament uns 72 m² en total, delimitat al sud per un mur de doble parament que s'adossa a la possible murada sud del poblat. La cronologia d'aquest edifici és similar a la del cercle 7. En aquesta superfície es van poder documentar tres àmbits, que se suposa que serien utilitzats per a l'establació d'animals.

D'altra banda, entre els àmbits 1 i 3 es va trobar un sitjot en forma de pera de dimensions reduïdes que havia estat tapat amb grans lloses. El sediment interior era el que s'havia acumulat a través dels processos postdeposicionals i per això era gairebé estèril. No obstant això, en contacte amb la roca es va trobar un crani de boví i altres restes de fauna, així com una olla talaiòtica fragmentada i un *askos* gairebé sencer de producció local. Aquestes troballes s'han interpretat com a part d'un ritual de comensalisme que coincidiria amb el moment d'abandonament de la casa (Carbonell, 2016).

Pel que fa a la resta de materials arqueològics recuperats cal destacarà els elements metàl·lics com ara dues agulles de bronze —possiblement vinculades a la producció tèxtil—,

claus de bronze i diversos pesos de xarxa de plom. També van aparèixer anells de bronze i un petit penjoll de bronze en forma de destrat de tipus *labrys* (Carbonell *et al.*, 2015).

L'EXCAVACIÓ AL PATI DAVANTER DEL CERCLE 6

El pati davanter del cercle 6 de Torre d'en Galmés comprèn tot l'espai intramurs que hi ha entre la façana del cercle al nord, el mur o murada perimetral sud-est del poblat i el mur de doble parament que divideix el recinte del cercle 6 amb el 7. La intervenció d'Amics del Museu de Menorca està limitada a la part nord i nord-est per una intervenció arqueològica i de restauració executada per PAC SL entre abril i juny del 2004 a la sala hipòstila (PAC SL, 2004). Com ja s'ha vist en casos anteriors, tant el del pati del recinte Cartailhac com el pati del cercle 7 es tracta d'espais oberts, amb àmbits a dins i una extensió considerable en proporció al seu cercle que es configuren com a obligada zona de circulació dins el conjunt domèstic. Alhora, els diferents àmbits de dins el pati acostumen a edificar-se aprofitant les cantonades que permet el mur perimetral de doble parament del recinte. A més, des d'una única entrada monumental al mur perimetral del pati s'accedeix a tot el conjunt intramurs. En aquest cas, l'excavació del cercle 6 s'ha pogut dividir en àmbits diferenciats (àmbits 1, 2 i 3) i una zona central dividida al sud en dos extrems, est i oest, per a l'àmbit 3 (*Fig. 1*).

ÀMBITS 1 I 2

Al costat oest del pati i aprofitant el mur que divideix els patis s'observen els àmbits 1 i 2. El primer, al sud, és clos per un sòlid mur de doble parament, lleugerament corbat cap a l'oest, aproximadament de 3 metres de llargària i un d'alçada, que s'adossa al mur o murada perimetral i està obrat amb blocs escairats de mida mitjana. El segon àmbit no té un tancament definit a l'est i només s'observa al nord una estructura de poca alçada adossada a la façana del cercle. Des d'un punt de vista estratigràfic, els dos espais sobresurten per una estratigrafia similar entre si i clarament diferent a la resta del pati. S'han caracteritzat generalment per nivells de coloració marro-vermellosa, extremadament argilosos i compactes, amb molta pedra i sense cap material ceràmic (UE 23/6 i UE 21/6).

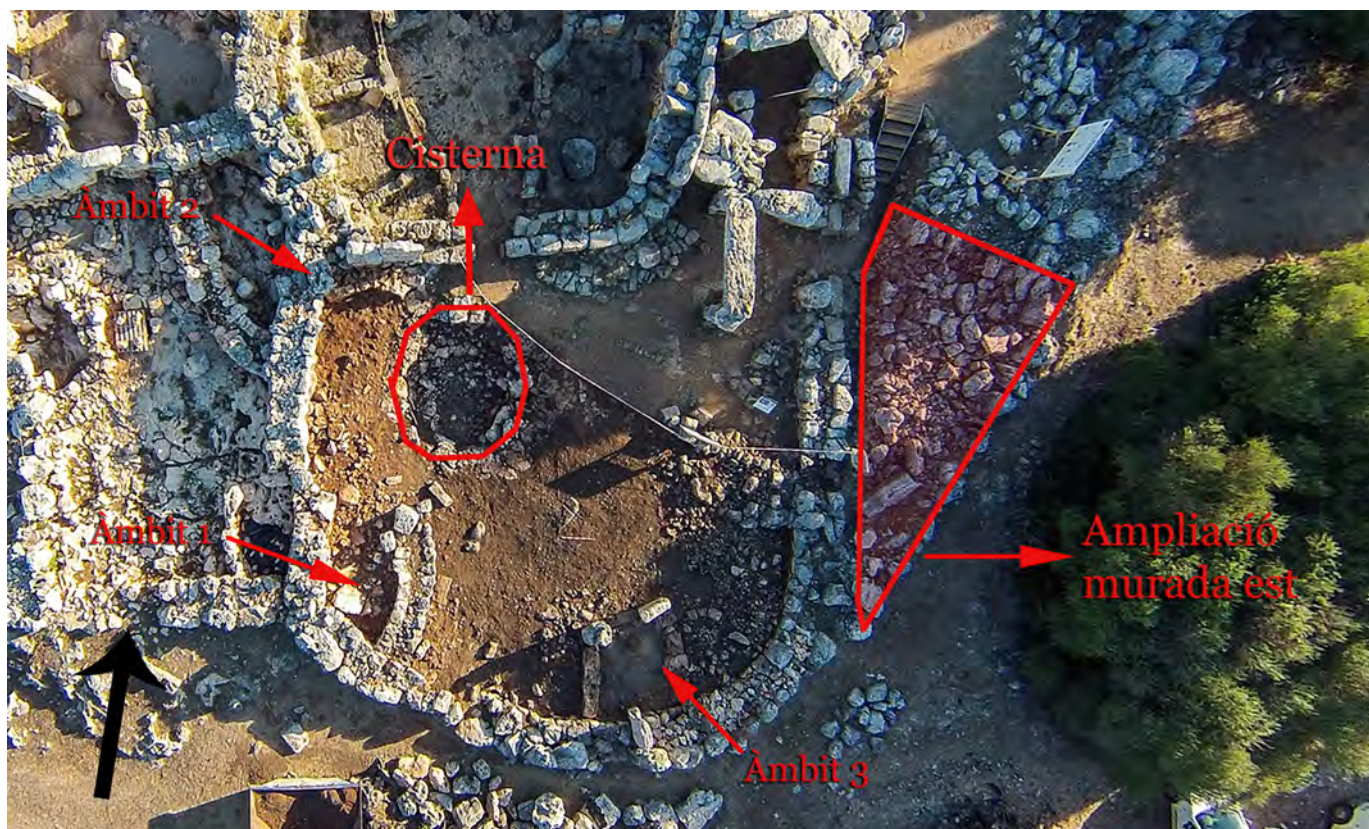

Figura 1. Fotografia aèria on s'observen els diferents espais del pati del cercle 6 (2014).

Davall d'aquestes UE s'han registrat nivells de morfologia semblant però amb pedra molt petita, una ressenyable gran quantitat de petits fragments de sorrenca i residual conjunt de materials: principalment talaiòtics i ebusitans molt rodolats (UE 24/6, UE 26/6 i UE 37/6). En contacte ja amb roca mare hi ha nivells d'ocupació previ anivellament a base d'argila compactada (UE 31/6, UE 36/6, UE 41/6 i UE 40/6). Els fragments formes recuperats als nivells d'ús, 56, no són abundants i d'unes cronologies entre el II aC i III dC (*Fig. 2*).

ÀMBIT 3

L'àmbit 3 s'ha excavat entre el 2013 i el 2014, és un recinte de planta quadrada adossat al mur perimetral sud i amb una portalada definida per dos brancals i un llindar al nord que el 2013 es va trobar amortitzada amb pedres de mida mitjana. Tanca a l'oest l'àmbit el precís encaix horitzontal d'una pilastra (podria ser reutilitzada), i a l'est, un mur simple de pedres de mida mitjana malmeses pel foc. Generalment, l'estratigrafia de l'àmbit ha estat d'una morfologia cendrosa de gran potència i coloració gris o marró molt clar (UE 4/6, UE 7/6 i UE 14/6) a sobre d'un nivell pavimentat a pedra i calç. S'intueix, tant per les característiques del sediment com per la degradació dels murs, que el foc va fer acte de presència continuada en aquest àmbit. Tot i així, no hi ha cap indici material de quina seria la seva finalitat. Tampoc s'ha documentat cap nivell vinculat a un sostre. Els materials recuperats als nivells cendrosos ens remetent als segles II-I aC i I-II dC. A més, una petita cala sota aquest paviment a pedra i calç —realitzada des de fora de l'àmbit per sota de la pilastra oest (UE 50/6)— ha permès abordar un sediment equivalent a UE 38/6 i UE 39/6, amb materials principalment del segle III-II aC que dilucidarien un ús anterior de l'espai en qüestió (*Fig. 2*).

ZONA CENTRAL DEL PATI

La zona central és més complexa a causa d'una extensió a excavar més gran i de les variacions sedimentològiques que presenta, sobretot als extrems est i oest, on hi ha un anivellament del solar i el talús de l'enderroc de murs. La potència del sediment s'incrementa als extrems sud-est i sud-oest, al mateix temps que s'escurça cap al centre on s'ha descobert una cisterna.

A les primeres campanyes s'excavà la UE 8/6 i després la 25/6. Els dos estrats són de coloració marró fosc, granulats i de caràcter orgànic amb pedra de mida petita i mitjana a les proximitats dels murs. Aquestes UE no estan exemptes de material ceràmic (1.115 peces ceràmiques formes) i d'un ventall cronològic que va del II aC fins a la primera meitat del III dC, tot i que es trobava molt rodolat i degradat. A l'extrem sud-est no s'han acabat les tasques d'excavació però s'han registrat dos nivells: primer un nivell d'enderroc sincrònic a UE 8/6, amb materials del segle II i I aC (UE 9/6), i a sota un nivell gris i polsós que s'estén cap al centre-oest, davant l'entrada de l'àmbit 3 (UE 20/6).

A l'extrem sud-oest s'ha pogut arribar a roca mare, la qual cosa ha permès definir força bé una remodelació de l'espai original a partir del II-I aC i l'extracció de peces constructives sobre el terreny calcari. En aquest cas els nivells d'enderroc també han donat pas a estrats de color gris o de tonalitats clares i de caràcter cendrós (UE 38/6 i UE 39/6) assimilables a la UE 20/6 de l'extrem sud-est. Aquests nivells, farcits d'uns 700 fragments formes, s'han pogut datar devers el III-I aC (exceptuant un exemplar d'AP 14 del v/iv aC) i correspondrien a la primera ocupació del sector. De retop s'ha descobert un mur simple desballestat que donaria continuïtat al mur nord de l'àmbit 3, així com una petita cavitat arran de roca mare i dins el mur perimetral sud amortitzada també amb materials del III-I aC. S'hauria de comprovar si a l'altre costat del mur hi ha una continuïtat, ja que podria funcionar com un sistema de desguàs (molt necessari, ja que és la zona amb la cota més baixa del pati). Tot plegat confirma l'existència d'un àmbit anterior parcialment amortitzat per la construcció de l'àmbit 3. A més, la reforma del segle II-I aC no només contemplaria la construcció d'aquest àmbit sinó que probablement també la pèrdua de sentit del mur perimetral de tancament del poblat, ja que a la campanya del 2015 s'hi va documentar l'obertura d'un portal d'accés per damunt de UE 38/6 (*Fig. 2*).

LA CISTERNA

Finalment, l'excavació d'un forat de 5 metres de fondària per 5 metres d'amplada ha ocupat una gran porció de temps de la campanya de l'any 2016. Per dur a terme el buidatge de manera eficaç i segura, s'ha bastit una bigarrada plataforma de fusta per extreure gràcies a la combinació de politja i corda o de polispast i cadena el sediment i el pedreny.

Reestructuracions del pati del Cercle 6 entre segles II ane-III

Figura 2. Fotografia on s'observen les reestructuracions patides pel pati del cercle 6 (2016).

Un cop excavada l'estructura de manera total es pot afirmar que és una cisterna amb bassa de decantació a la base. Al mateix temps que s'ha constatat que la boca original del sitjot no era de les dimensions actuals. El caràcter del pis rocós on es va excavar l'estructura, una veta sorrenca envoltada de material de naturalesa calcària, no fou prou resistent com per conservar-se al llarg del temps.

L'estratigrafia ha estat força simple. Primer s'han buidat tres nivells moderns d'amortització, probablement gran part de tipus antròpic. S'hi han recuperat almenys cinc ovicaprins amb col·lagen i sense marques de descarnament, la qual cosa fa suposar que eren animals envellits i també nombrosos elements constructius del cercle i del pati.

Sota aquests nivells d'entitat etnològica es va registrar un nivell manco orgànic i argilós (UE 44/6) amb poques restes materials i d'un ventall cronològic molt ampli (IV aC-II dC). S'entén que podria tractar-se de materials que no corresponen al moment d'amortització sinó que més bé són producte de l'abandó a llarg termini i el flux de materials dels voltants. Davall d'aquest estrat s'ha documentat la UE 46/6, caracteritzada per un sediment de coloració negra i cendrós, amb pedres calcificades, que il·lustra un foc intens mantingut amb matèria orgànica i pedreny. Seria una acció probablement intencionada i de gran intensitat, ja que s'observen restes de cremació a les parets superiors de la cisterna. Les altes temperatures produïren el despeniment de la coberta de l'estructura. Per acabar, tocant la roca mare s'ha documentat un petit nivell de llim de sauló i una balsa de decantació al centre (Fig. 3).

FAUNA, MALACOLOGIA I RESTES ORGÀNIQUES

Tot i que no és moment d'abordar tots els resultats obtinguts fins al moment. S'aporten aquí algunes dades preliminars sobre les restes orgàniques conservades. No s'han conservat restes vegetals més enllà d'alguns petits carbons i alguna possible llavor carbonitzada. És destacable un carbó de gran mida conservat a la UE 46 de la cisterna (estrat de cendres i calcària cremada).

La fauna recuperada representa la clàssica ramaderia del món prehistòric insular: en primer lloc ovicaprins, en segon bòvids i després suïds complementats amb alguna resta esporàdica

d'aus i de moix. No s'han documentat restes d'ictiofauna. El volum de fauna comparat amb el cercle 7 (Ramis *et al.*, 2010) és molt inferior, la qual cosa podria estar relacionada amb canvis alimentaris o en el processament de restes orgàniques.

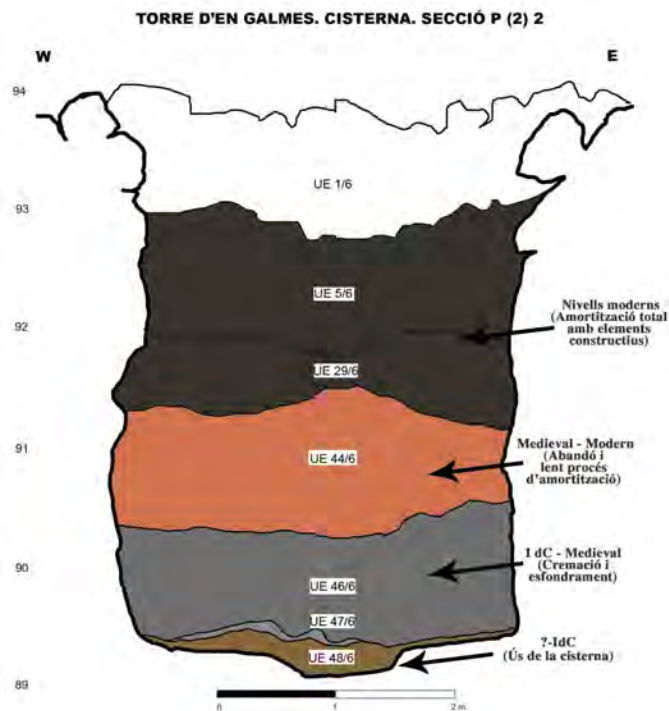

Figura 3. Secció de la cisterna on es pot apreciar el tall estratigràfic i la seva interpretació.

La malacologia hi és molt present a tots els nivells. Les espècies amb més representació fins a la campanya del 2014, a grans trets, repeteixen el patró documentat als espais domèstics de la segona edat del ferro a Menorca (De Nicolás, 2015): *Phorcus* sp., *Patellas* sp., *Extramonita haemastoma*, *Cerastoderma*. Aquestes espècies recol·lectades complementarien la di-

eta de manera anecdòtica, entre altres usos. També hi és present, però de manera esporàdica, *Columbella rustica*, *Chanoria lam-pas* i *Glycimeris sp.* S'entén que aquests últims exemplars tindrien un ús més bé ornamental que alimentari, fortuït o com a desgreixant per a ceràmica.

CONCLUSIONS PRELIMINARS DEL TREBALLS AL CERCLE 6

A falta d'un estudi sedimentològic exhaustiu de les columnes i les mostres efectuades a cada un dels espais i àmbits, ens atenem a l'arquitectura i la materialitat per oferir dades i algunes interpretacions.

Les característiques estructurals dels àmbits est del pati (àmbits 1 i 2), l'amplària dels murs i la potència de l'enderroc dels mateixos murs són determinants per fer-nos considerar l'existència d'una important coberta principalment feta amb un bigam de fusta cobert d'argila i matèria orgànica. Unes parets d'aquesta envergadura difícilment semblen tenir sentit sense coberta. Una qüestió secant seria quins són els murs de carrega d'aquest sostre, ja que a l'oest i al sud-est els murs són vigorosos però al nord i sobretot al nord-est no hi ha mur per carregar-lo. Una proposta viable que proposem aquí és que aquest mur ara inexistent fou enderrocat en el moment en què es va soterrar part del pis circumdant a la cisterna, o que aquest mur est també pogués ser acabat d'esborrar del mapa en el moment que es va amortitzar la cisterna amb material constructiu dels voltants. Pel que fa a l'estratigrafia, les UE 21/6, 23/6, 24/6 i 26/6 serien la sostrada de l'estructura, data-da entre el segle III aC i l'I dC, fet que podria respondre a feines de manteniment d'aquest sostre al llarg del temps amb argila dels voltants. Les UE 31/6, 36/6, 40/6 i 41/6 son els nivells d'ús d'unes cronologies del II aC al II dC. Al pati del cercle 7 aquesta situació es repeteix als àmbits 1 i 2, justament àmbits adjacents als del cercle 6. En definitiva, la qualitat d'aquest edifici, amb coberta i pavimentat, fa pensar que podria tractar-se d'una estructura destinada a l'emmagatzematge de farratges o de ferramentes i instruments per a tasques relacionades amb la casa.

L'àmbit 3 és una reestructuració del segle I aC com també sembla que és el cas de l'habitació de planta quadrada del pati exterior del recinte Cartailhac (Sintes, 2008). Les restes

de foc continuat tenen paral·lels a l'àmbit 3 del pati davanter de cercle 7. El portal podria anar acompanyat d'una porta gran o d'un portell de fusta relacionable amb un grup de claus de bronze recuperats just al davant de l'accés. De moment, la possible funcionalitat de l'àmbit encara és desconeguda.

La zona central s'ha trobat plena de material ceràmic molt rodolat i degradat, sobretot a les proximitats dels àmbits i murs. D'una banda, és lògic pensar que es tractaria d'una zona de transit d'individus i circulació d'objectes ceràmics, metàl·lics, etc. De l'altra, davant l'existència d'una cisterna, penssem que és incompatible la captació d'aigua que corre pel terra del solar amb l'abocament de restes materials i l'establació d'animals. De qualsevol manera, les tipologies de materials ceràmics de la zona abasten els segles II-I aC i I-II dC.

L'excavació total de la cisterna no ha donat estrats arqueològics importants. L'existència d'una bassa de decantació confirmaria que és una cisterna. Provisionalment (a falta d'anàlitzes de carbons) es podria fixar el seu abandonament a partir d'un exemplar A TAR Dr 2-4 del segle I dC, recuperat just damunt de roca mare. El col·lapse d'aquesta estructura estaria determinat per l'execució d'un foc de gran intensitat en un moment posterior al segle I dC.

En definitiva, l'excavació del pati davanter del cercle 6 confirma paral·lels arquitectònics i culturals entre el cercle 6 i la sala hipòstila. Les reestructuracions de l'espai, l'afegit de murs i l'obertura de nous d'accessos i amortització d'altres en contextos del II i I aC és un fet ja documentat a la sala hipòstila del mateix recinte (PAC, 2004). El material romà també està molt ben representat al cercle 6 (Pons, 2016) (Carbonell i De Salort, 2017) (Fig. 2).

AGRAÏMENTS ALS AGENTS SOCIALS I PÚBLICS

Concloent, ens agradaria remarcar la importància del treball interdisciplinari i de la feina en equip en el camp de l'arqueologia. L'àmbit arqueològic inclou diverses disciplines que han de coordinar-se per poder dur a terme amb èxit un treball ambiciós i complet.

L'associació Amics del Museu de Menorca no funcionaria per si sola sense la col·laboració de les institucions que ens han donat suport i ens el continuen donant, així com el Con-

sell Insular de Menorca, el Ministeri de Cultura, el Museu de Menorca i els ajuntaments d'Alaior i Maó.

Per aquest motiu, volem agrair a aquestes organitzacions que ens facilitin i permetin la investigació en aquest jaciment i, d'altra banda, els seus ajuts econòmics i de difusió.

També és imprescindible la col·laboració dels socis i voluntaris en tota activitat que organitza l'associació. Aquest públic ens permet continuar la nostra feina i avançar de manera més ràpida i eficaç amb les nostres tasques. Seguint la mateixa línia, voldríem agrair també la implicació de tots els alumnes que han assistit als cursos d'arqueologia a Torre d'en Galmés i que han posat el seu gra d'arena per construir aquesta muntanya de coneixement que estem edificant entre molts.

BIBLIOGRAFIA

CARBONELL, M. 2012: *El Cercle 7 de Torre d'en Galmés. Estudi d'una estructura domèstica del segle III aC a Menorca*. Treball de Final de Màster, Universitat de Barcelona.

CARBONELL, M. 2016: *Comensalisme i banquets rituals durant la segona edat del ferro a Menorca*. Treball de Final de Màster, Universitat Oberta de Catalunya.

CARBONELL, M.; CORRAL, B.; FERRER, A.; ISBERT, F.; LARA, C.; PONS, J.; RIUDAVETS, I. 2012: "El Círculo 7 de Torre d'en Galmés: puesta en valor de una Casa Talayótica del siglo III a.C." a *Proceedings of the First International Conference on Best Practices in World Heritage: Archaeology*. Madrid

CARBONELL, M.; CORRAL, B.; FERRER, A.; LARA, C.; PONS, J.; RIUDAVETS, I.; DE SALORT, C. 2015: "Les excavacions arqueològiques al pati davanter del Cercle 7 de Torre d'en Galmés (Menorca): estudi preliminar d'alguns dels materials", *VI Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears, 2014*, Ed. Consell Insular de Formentera o Col·legi de Llicenciats de les Illes Balears, p. 69-80.

CARBONELL, M.; DE SALORT, C. 2017: *Acabament i revisió de l'estudi dels materials arqueològics documentats durant les excavacions de l'empresa PAC S.L i el Consell Insular de Menorca al Cercle 6 i la Sala hipòstila de Torre d'en Galmés dels anys 2004 i 2005*. Memòria treball final. Inèdit.

D.D. A.A. 2004: Memòria de l'excavació a la Sala hipòstila del poblat prehistòric de Torre d'en Galmés (abril-juny 2004). Memòria Científica, UTE Patrimoni Arqueològic i Cultural – M Polo. Inèdit.

DE NICOLÁS, J.C. 2015: *L'aprofitament dels recursos de la mar a la prehistòria i l'antiguitat menorquina i altres activitats vinculades*. Publicacions des Born/Treballs de la Secció d'Estudis. 2ª època. Ed. Cercle Artístic de Ciutadella de Menorca. Menorca.

FERRER, A.; JUAN, G.; LARA, C.; PONS, J. 2011: "El jaciment de Torre d'en Galmés (Alaior, Menorca). Les intervencions d'Amics del Museu de Menorca: Cercle 7", a *III Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears (Maó, 3 i 4 d'octubre, 2008)*. Menorca: Consell Insular de Menorca, Llibres del Patrimoni Històric i Cultural 4. 109-117

PONS MACHADO, J. 2016: *Caracterització de l'espai de l'hàbitat protohistòric de l'illa de Menorca: les cases de planta circular talaiòtiques*. Tesi doctoral presentada a la Universitat Autònoma de Barcelona.

RAMIS, D.; ANGLADA, F.; QUINTANA, J. 2010: "Estudi de les restes faunístiques recuperades al Cercle 7 del poblat de Torre d'en Galmés, *Memòria final de l'excavació arqueològica al Cercle 7 de Torre d'en Galmés*, Memòria Científica, Amics del Museu de Menorca. Inèdit.

SINTES, E.; ISBERT, F. 2009: "Investigación arqueológica y puesta en valor del Recinto Cartailhac. Una unidad doméstica del s. II ANE en el poblado talayótico de Torre d'en Galmés", *Patrimonio Cultural de España*, n° 1, Ministerio de Cultura: Madrid, p. 251-259.

SINTES, E. 2008: *Memoria científica. Excavación arqueológica en el Círculo Cartailhac. Torre d'en Galmés (Alaior, Menorca) (Libro 1)*, Memòria Científica, UTE Patrimoni Arqueològic i Cultural – M Polo. Inèdit.

JUAN, G.; PONS, J. 2011: "El jaciment de Torre d'en Galmés (Alaior, Menorca). Les intervencions d'Amics del Museu de Menorca: Edifici 1", *III Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears*, Llibres del Patrimoni Històric i Cultural, 4, Consell Insular de Menorca, 97-107.